

systems of investigation actions to investigate into specific crimes, namely, their order, possible effectiveness, expected results and applicability in the investigation. The article underscores the role of reflective thinking in estimating the expected effectiveness of their use. It is important to note that criminalistic publications have two perspectives on the formation of the concept of Methods to investigate crimes: 1) general methods for investigating crimes; 2) methods for investigating individual types of crimes. The latter concept has received much of the attention of researchers, though it lacks section of the system of investigation actions that is included only in the most recent monographs and textbooks, this once again proves its relevance as a subject for further research. The article provides recommendations on the developing of an algorithm for the system of investigation actions.

Keywords: system of investigation actions, crime investigation, algorithm facility.

УДК 343.985:343.62

В. В. Пяковський, заступник начальника кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто загальні тактичні умови проведення допиту неповнолітніх потерпілих під час розслідування насильницьких злочинів. Обґрунтовано, що для його успішного виконання слідчому необхідно звернути увагу на обрання місця й часу проведення запланованої дії та необхідну форму взаємин із неповнолітнім, ступінь взаємодії з батьками (законними представниками) неповнолітнього учасника, кількість присутніх.

Ключові слова: криміналістична тактика, насильницькі злочини, допит, неповнолітній потерпілий, дитина, слідча (розшукова) дія.

Як показує слідча практика, усе частіше й частіше працівники правоохоронних органів змушені допитувати дітей, які стали жертвами різних злочинів або є єдиними свідками злочину. Однак проведення слідчих (розшукових) дій (особливо допиту) за участю таких потерпілих часто викликає в слідчих і співробітників оперативних підрозділів труднощі, пов'язані з незнанням ними особливостей спілкування з подібним контингентом учасників кримінального процесу.

У зв'язку з цим досвід діяльності працівників правоохоронних органів багатьох європейських держав свідчить про те, що вміле спілкування з неповнолітніми потерпілими від злочинів значною мірою може допомогти в досягненні завдань кримінального судочинства в конкретному криміналь-

ному провадженні. Так, наприклад, поліція Великобританії дуже широко використовує у своїй повсякденній діяльності роботу з неповнолітніми. Особливість цієї діяльності полягає в тому, що від неповнолітніх одержують відомості не тільки при їх допиті як потерпілих, а й при спілкуванні з ними в ході проведення оперативних заходів. При цьому серед поліцейських вважається вершиною непрофесіоналізму в процесі такого спілкування завдати хоч якоїсь (фізичної, моральної) шкоди дитині. У Великобританії для проведення різних слідчих дій, у яких беруть участь неповнолітні, існують спеціальні приміщення. Ці приміщення знаходяться поза територією правоохоронного органу, обладнані таким чином, щоб дитина швидко адаптувалася до нової для неї обстановки (різні іграшки, ігрові приставки, м'які меблі й ін.)¹.

Окремі проблеми допиту неповнолітніх потерпілих були предметом досліджень О. О. Закатова, Л. П. Конишевої та М. М. Коченова, Є. Д. Лук'яничкова, В. В. Печерського й С. Ю. Ревтової, Г. П. Саркісянца, В. Ю. Шепітька та інших науковців². Однак тактичні особливості допиту неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів, на наш погляд, потребують додаткових досліджень.

Грунтуючись на викладеному, вважаємо за необхідне розглянути особливості проведення допиту неповнолітніх потерпілих під час розслідування насильницьких злочинів.

Результати нашого дослідження свідчать, що проведення слідчих (розшукових) та інших дій за участю неповнолітнього необхідно будувати залежно від того, хто є підозрюваним у даному кримінальному провадженні. При цьому підозрюваних слід поділити на дві основні групи. Першу групу становлять близькі родичі дитини, а другу – сторонні для дитини особи (педагоги, дитячі лікарі, вихователі, незнайомі особи, інші неповнолітні).

Необхідно зазначити, що, організовуючи діяльність зі збирання доказів про насильницький злочин, учинений щодо неповнолітнього, коли в процесуальних діях бере участь постраждала дитина, а насильство стосовно неї

¹ Див.: Христенко В. Е. Психология поведения жертвы : учеб. пособие / В. Е. Христенко. — Ростов н/Д : Феникс, 2004. — С. 252.

² Див.: Закатов А. А. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних : учеб. пособие / А. А. Закатов. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1979. — 96 с.; Конишева Л. П. Использование следователем психологических познаний при расследовании дел об изнасиловании несовершеннолетних : метод. пособие / Л. П. Конишева, М. М. Коченов. — М. : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1989. — 53 с.; Лукьяничков Е. Д. Особенности допроса несовершеннолетнего свидетеля и потерпевшего / Е. Д. Лукьяничков // Закон и жизнь. — 2005. — № 1. — С. 47–50; Печерский В. В. Допрос несовершеннолетней потерпевшей на предварительном следствии и в суде. Изнасилование : монография / В. В. Печерский, С. Ю. Ревтова. — Гродно : ГрГУ, 2003. — 260 с.; Саркісянц Г. П. Процессуально-психологические особенности допроса несовершеннолетних потерпевших / Г. П. Саркісянц // Общественные науки в Узбекистане. — 1985. — № 11. — С. 44–51; Шепітько В. Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Ю. Шепітько. — Х., 1990. — 238 с.

вчинене кимось із її близьких родичів, слідчому й іншим співробітникам правоохоронних органів треба передбачити таке:

- виключити негативний вплив і постійний тиск, що чиниться на дитину, яка проживає разом із підозрюваним, у зв'язку з чим необхідно вивчити можливість переселення дитини до інших родичів або до дитячої установи для відповідної ізоляції;

- забезпечити правильне призначення законного представника, який братиме участь у слідчих (розшукових) діях разом із неповнолітнім. Ця обставина є важливою тому, що неправильно призначений законний представник дитини може негативно вплинути на об'єктивне й повне одержання доказової інформації;

- забезпечити правильне обрання педагога, який, залежно від ситуації, може бути або з тієї самої дитячої установи, де виховується або навчається дитина, або з іншої установи;

- при першій зустрічі переконати дитину, що вона перебуває під захистом держави в особі правоохоронних органів і ніхто більше не буде застосовувати до неї насильства;

- не проводити одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб (між постраждалою дитиною й підозрюваним).

У тих випадках, коли підозрюваною є стороння для дитини особа (педагог, дитячий лікар, вихователь, незнайома особа, інший неповнолітній), у процесі збирання доказів слідчий повинен зробити наступне:

- попередити батьків або інших близьких родичів, що виховують дитину, про те, щоб вони відгородили її від можливості зустрітися з підозрюваним;

- роз'яснити батькам або особам, які їх заміняють, що навколо дитини необхідно створити атмосферу любові й усіялого розуміння, при цьому не допускати скандалів і лайок;

- якщо підозрюваним є незнайома для потерпілої дитини особа, то необхідно забезпечити безпеку дитини при проведенні слідчих (розшукових) дій з її участю (наприклад, проведення впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням, допит під час досудового розслідування, у судовому засіданні);

- не проводити одночасного допиту постраждалої дитини й підозрюваного.

Акцентуючи увагу на допиті при розслідуванні насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх, коли в процесуальній дії бере участь постраждала дитина, відзначимо, що особливу занепокоєність викликає той факт, що ця слідча (розшукова) дія досить часто проводиться слідчими, які практично не розслідували кримінальні провадження за участю дітей, тобто не мають необхідного досвіду (за результатами нашого дослідження таких близько 50 %).

Для успішного проведення допиту за участю неповнолітнього необхідно звернути увагу на декілька моментів:

- обрання місця проведення запланованої дії;

- урахування часу проведення цієї дії;

- ступінь взаємодії слідчого з батьками (законними представниками) неповнолітнього учасника проводжуваної дії;
- кількість присутніх;
- обрання необхідної форми взаємин слідчого з дитиною.

При обранні місця проведення запланованої дії, на жаль, дуже часто працівники правоохоронних органів не замислюються над тим, де найбільш вдало буде проведена та або інша слідча (розшукова) дія. Наприклад, до основних місць проведення допиту можна віднести: кабінет слідчого, кімнату дитини в квартирі (будинку) батьків, дитячий садок (школу), вулицю біля будинку.

Кабінет слідчого можна охарактеризувати як звичне середовище, тому таке місце для нього більш вигідне. Однак батьки дитини найчастіше нервують, що неминуче передається й дитині, крім того, із самою дитиною в незнайомій для неї обстановці слідчому досить складно встановити психологічний контакт.

Допитування у квартирі (будинку) батьків дитини створює слідчому певних труднощів, при цьому батьки почуваються впевнено, що передається дитині. Як показали результати проведеного дослідження, дитина при допиті у квартирі (будинку) батьків почуває себе більш упевнено, оскільки це звична для неї обстановка, однак існує небезпека того, що вона почне пустувати, бешкетувати. Однозначно не рекомендуємо проводити допит у квартирі (будинку) батьків у тих випадках, коли вона є місцем учинення насильства.

Проведення допиту в дитячому садку або школі накладає деякі обмеження на роботу слідчого, при цьому батьки рідко почуваються затишно в подібних установах, дитина ж поводитьсь так, як вона звикла там поводитися. Це в окремих випадках допомагає, а може й зашкодити встановленню психологічного контакту з дитиною (наприклад, їй не дуже хочеться ходити до дитячого садка, що викликає в неї відразу).

Резюмуючи викладене, відзначимо, що в більшості випадків допит неповнолітнього потерпілого проводиться в кабінеті слідчого, при цьому слідчому можна порекомендувати зустрічати дитину й батьків хоча б на вході, де перебуває черговий, перед початком допиту сісти поруч із дитиною та поговорити з нею на сторонні теми, а потім починати допит.

Важливу роль для ефективності проведення слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього потерпілого відіграє врахування часу проведення цієї дії. Слід зазначити, що розпорядок життя дитини дещо відрізняється від укладу життя дорослого. Дитина найчастіше спить удень, іноді в певний час дивиться дитячі передачі, грає в комп'ютерні ігри (причому це для неї досить важливо, позбавлення можливості подивитися чергову передачу або пограти сприймається як покарання), гуляє. Перш ніж планувати слідчу (розшукову) дію за участю неповнолітнього потерпілого (свідка) необхідно з'ясувати цей розпорядок і намагатися в нього «вписатися». На підставі викладеного вважаємо за доцільне планувати будь-які дії в першій половині дня до обіду з урахуванням того, що відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК України допит мало-

літньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день¹.

Іншою не менш важливою складовою щодо збирання доказів про насильницький злочин, учинений щодо неповнолітнього, є ступінь взаємодії слідчого й інших співробітників правоохоронних органів із батьками (законними представниками) неповнолітнього учасника проводжуваної дії.

У зв'язку з тим, що насильницькі діяння проти неповнолітніх мають високий ступінь латентності, аналізування практики показує, що в більшості випадків про подію співробітники правоохоронних органів довідуються не від самої дитини, а від її батьків. Саме в цей момент зароджується певне ставлення батьків до співробітника (наприклад, поліції) і, відповідно, його до батьків. Так, якщо слідчий зможе переконати батьків у важливості розслідування, необхідності залучення їх дитини до проведення тих або інших слідчих (розшукових) дій, то й подальше проведення цих дій буде дещо полегшеним. Не є секретом те, що дуже часто батьки виступають затятими супротивниками того, щоб їх дитину викликали до поліції або в суд. Тому дуже важливо встановити факт можливого негативного впливу батьків на дитину («якщо тебе будуть запитувати, то говори, що нічого не пам'ятаєш») і намагатися його нейтралізувати. Інколи такий вплив чинять не самі батьки, а сусіди, знайомі, бабусі, виходячи з «благих намірів». У такому разі взаємодія з неповнолітнім учасником кримінального провадження є вкрай ускладненою, призводить до марного витрачання часу, до повторних допитів неповнолітнього, що, у свою чергу, може заподіяти додаткової психічної шкоди дитині.

При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю потерпілого норми КПК України (статті 226, 227) передбачають обов'язкову присутність додаткових учасників. Серед них – законні представники, педагог або психолог, а за необхідності – лікар. У зв'язку з тим, що законодавець чітко не вказує на те, хто конкретно повинен бути присутнім, наприклад, при допиті, слідчому важливо з'ясувати, кого він запросить. Для цього необхідно довідатися про взаємини в родині, про переваги (якщо такі є) до одного з батьків або про неприязні взаємини. Особливо це важливо, коли насильницький злочин щодо неповнолітнього вчинив хтось із близьких родичів.

Зосереджуючи увагу на тому, хто буде представляти інтереси неповнолітнього, треба також урахувувати й характер учиненого щодо нього насильницького злочину (якщо дівчинка є жертвою сексуального насильства, то чоловік, навіть якщо це батько, не дуже вдалий учасник допиту). Важливо, щоб під час проведення допиту нікого із сторонніх у кабінеті не було. Це правило стосується й колег слідчого, робоче місце яких перебуває в одному кабінеті зі слідчим, що проводить цю слідчу (розшукову) дію.

У кримінальних провадженнях про насильницькі злочини щодо неповнолітніх важливою складовою в збиранні доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій є форма взаємин співробітників правоохоронних органів

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». — К. : Юрінком Інтер, 2012. — 376 с.

із дитиною. Дуже часто в співробітників поліції (а іноді й прокуратури), які пропрацювали вже декілька років, спостерігається професійна деформація, одним з видів прояву якої є досить грубе ставлення до всіх, хто потрапляє до сфери їх спілкування. Взаємодія з представниками злочинного світу, які створюють конфліктні ситуації, призводить до того, що й фрази, й інтонації працівників правоохоронних органів при спілкуванні з неповнолітнім учасником слідчої (розшукової) дії не зовсім адекватні.

Грунтуючись на результатах проведеного дослідження, можна виділити деякі особливості у взаєминах співробітника правоохоронних органів із дитиною:

— характер усього спілкування повинен відповідати ситуації, бути в міру діловим, але не запобігливим (іноді співробітники правоохоронних органів переходять межу, розмовляють задалто лагідно);

— співробітник правоохоронного органу повинен мати витримку, не дратуватися, бути спокійним. Якщо слідчий не витримає, почне нервувати, то й допит не дасть очікуваного ефекту, необхідно буде знову планувати його на інший день;

— до допиту потрібно одержати якнайбільше інформації про дитину. Дитині буде набагато цікавіше розмовляти, якщо слідчий що-небудь довідається про неї заздалегідь;

— важливо уникати «жорсткої» форми запитань, не запитувати, наприклад: «Цей чоловік сексуально використав тебе?» Бажано запитати: «Що робила ця людина?»;

— під час бесіди з дитиною завжди треба приділяти досить уваги її фізичним потребам. Необхідно періодично запитувати дитину, чи не хоче вона піти до туалету та ін.;

— при проведенні допиту необхідно спостерігати за реакцією дитини на поведінку батьків. Дуже часто дитина після кожного питання слідчого запитально дивиться на батьків і чекає їх схвального або несхвального слова або жесту. Особливо це проявляється в тих випадках, коли слідчий при запитуванні дитині дивиться на батьків. У такій ситуації можна порекомендувати встановити конструктивні взаємини слідчого з батьками.

Підбиваючи підсумок, відзначимо, що для успішного проведення допиту за участю неповнолітнього необхідно звернути увагу на декілька моментів: обрання місця проведення запланованої дії та необхідної форми взаємин слідчого з неповнолітнім; урахування часу проведення цієї дії; ступінь взаємодії слідчого з батьками (законними представниками) неповнолітнього учасника; кількість присутніх.

ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПОТЕРПЕВШИХ ОТ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Пясковский В. В.

Рассмотрены общие тактические условия проведения допроса несовершеннолетних потерпевших во время расследования насильственных преступлений. Обосновано, что для его успешного исполнения следователю

необходимо обратить внимание на выбор места и времени проведения планируемого действия и необходимую форму взаимоотношений с несовершеннолетним, степень взаимодействия с родителями (законными представителями) несовершеннолетнего участника, количество присутствующих.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, насильственные преступления, допрос, несовершеннолетний потерпевший, ребенок, следственное (розыскное) действие.

TACTICAL PECULIARITIES OF QUESTIONING UNDERAGE VICTIMS OF VIOLENT CRIMES

Pyaskovskyy V. V.

The article deals with general tactical conditions of questioning underage victims during the investigation of violent crimes. It suggests considering this investigation action with regard to peculiarities of persons who committed these crimes, or persons related to them, as well as their day-to-day activity; the availability of information about the events that preceded, coincided or followed the crime; determination of the origin of facts and their interrelationship, their temporal and locational properties. The experience of law enforcement officers of many European states shows that skillful communication with the underage victims of violent crimes may considerably contribute to solving tasks of legal proceedings in a specific criminal case. The article claims that a successful investigation action (questioning) where an underage is involved requires attention to a number of points: the choice of the venue and time of the questioning, the form of interaction between the investigator and the underage; the extent of the investigator's interaction with parents (custodians) of the underage participant; the number of people present.

Keywords: criminalistic tactics, violent crimes, questioning, underage victim, child, investigation (search) action.

УДК 343.98

Н. В. Павлюк, науковий співробітник
НДІ вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН
України, кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ ТА ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Запропоновано авторське визначення поняття «техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів». Висловлено пропозиції щодо можливості розроблення автоматизованої комп'ютерної системи «Протидія корупції».

Ключові слова: інформаційні технології, техніко-криміналістичне забезпечення, розслідування злочинів, автоматизована комп'ютерна система, злочини корупційної спрямованості.